

QADIMGI ERONIY XALQLAR MIFOLOGIYASIDA “TISHTAR” OBRAZINING SHAKLLANISHIDA TASHXIS SAN’ATINING O‘RNI

Nodir Nayimovich Kayumov

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika

instituti dotsenti [tel: +998913144618](tel:+998913144618)

nodirkayumov1990@gmail.com

Annotatsiya: Qadimgi eroniy xalqlar mifologiyasida muhim o‘rin tutuvchi obrazlardan biri Tishtar bo‘lib, u insonlarning tabiatparastlik davridan meros qolgan, keyinchalik, zardushtiylik dinida ma‘bud darajasiga ko‘tarilgan siymolardan biridir. Tishtar dastlab eroniylarning zardushtiylikgacha bo‘lgan tabiatparastlik ta‘limotida yomg‘ir ma‘budi sifatida tilga olingan. Keyinchalik “Avesto” kitobida o‘zida suv manbasini to‘plagan, hayotiy kuchga ega, samoviy jism sifatida tasvirlangan. Tishtar

“Avesto” kitobida jonlantirilgan mifologik obrazlardan biridir.

Mazkur maqolada Tishtar obrazining tashxis san’ati vositasida shakllangan badiiy timsoli tadqiq etilgan.

Tayanch so‘zlar: Tishtar, mifologiya, eroniy xalqlar, tashxis, obraz, zardushtiylik, tabiatparastlik, yomg‘ir ma‘budi.

РОЛЬ ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗА «ТИШТАР» В МИФОЛОГИИ ДРЕВНИХ ИРАНСКИХ НАРОДОВ

Аннотация: Одной из важнейших фигур в мифологии древнеиранских народов является Тиштар — персонаж, унаследованный от эпохи человеческой природы, который впоследствии был возведен в статус божества в зороастрийской религии. Первоначально Тиштар упоминался как бог дождя в дозороастрийских учениях иранцев, проникнутых любовью к природе. Позднее в Авесте он описывался как небесное тело, содержащее источник воды и обладающее жизненной энергией. Тиштар один из мифологических персонажей, оживших в Авесте.

В статье рассматривается художественный символ образа Тиштара, сформированная посредством искусства олицетворение.

Ключевые слова: Тиштар, мифология, иранские народы, олицетворение, образ, зороастризм, природа, бог дождя.

THE ROLE OF PERSONIFICATION IN THE FORMATION OF THE IMAGE OF "TISHTAR" IN THE MYTHOLOGY OF ANCIENT IRANIAN PEOPLES

Abstract: One of the most important figures in the mythology of ancient Iranian peoples is Tishtar, a figure inherited from the era of human nature worship, which was later elevated to the status of a deity in the Zoroastrian religion. Tishtar was originally mentioned as a rain god in the pre-Zoroastrian nature worship teachings of the Iranians. Later, in the Avesta, it was described as a celestial body that contained a source of water and possessed vital energy. Tishtar is one of the mythological characters brought to life in the Avesta.

This article examines the artistic representation of the image of Tishtar, formed through the art of personification.

Key words: Tishtar, mythology, Iranian peoples, personification, image, Zoroastrianism, nature, rain god.

KIRISH

Qadimgi Eronning mashhur afsonlaridan biri mifologik qahramon Tishtar haqidadir. Tishtar haqidagi asotir eroniylarning tabiatparastlik davri ta’limotidan meros qolgan va u Zardushtiylik dinida boshqa ma’budlar qatorida tabiiy xususiyatga ega muhim ilohlardan biridir. Tishtarning tabiiy xususiyatlari ibtidoiy insonlarning dunyoqarashiga, ularni o‘rab turgan atrof muhitdan olingan birinchi xulosalariga bog‘liq. Qadimgi davr insonlari hayotida suv hayot manbai va yomg‘irni yog‘ishi muhim hayotiy vosita hisoblangan. Yomg‘ir yog‘ishi tufayli yer suvga to‘yinib, yaylovlar yam-yashillikga burkanib, unda turli noz-ne’matlar o‘sadi. Shu boisdan ham yomg‘ir yog‘ishi qadim zamonlardan insoniyat hayoti va butun tabiat uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Ibtidoiy insonlar yomg‘ir yog‘ishini o‘zlari uchun bebaho ne’mat sanab, ezgu amallarining mukofoti sifatida qabul qilishgan. Eroniylarning zardushtiylikgacha bo‘lgan tabiatparastlik ta’limotida Tishtar yomg‘ir ma’budi sifatida tilga olingan. Tishtar “Avesto” kitobida uzoqdan ko‘rinib turuvchi va o‘zida suv manbasini to‘plagan, hayotiy kuchga ega, samoviy jism sifatida tasvirlangan. Tishtar asotirining o‘ziga xos jihati shundan iboratki u o‘zida ikki tabiiy va jismoniy xususiyatlarni, ya’ni osmon jismlariga xos bo‘lgan xususiyatlar va yog‘ingchilik hodisalarini jamlangan. Binobarin, eroniy xalqlar mifologiyasida Tishtar siymosi tabiatning ikki unsuri jam bo‘lishi shaklida namoyon bo‘ladi. Ya’ni, u ham osmon jismi va ham yomg‘ir manbai sifatida e’tirof etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Avesto” kitobining badiiy matnlarida Tishtar obrazi maxsus maqomga ega. “Avesto” matnlarida keltirilgan asotirda Tishtar jonlantirish natijasida o‘ziga xos xarakter va insonga xos sifatlarni mujassam etgan. U quyidagi parchada jonlantirilib, xuddi inson kabi harakatlanadi. Tishtar Faroxkart daryosi tomon shiddat bilan yuguradi. Tishtarning harakatlanishi shunday shiddatli ediki u hatto Orashning paykonidan otilgan o‘qdan ham tez yetib boradi:

“Tishtar sitorai royumandi farramandro mesitoem, ki shitobon ba so‘i daryoi Faroxkart bitozad chun on tiri dar havo parron, ki Orashi tirandoz behtarin tirandozi eroni, az ko‘hi Airyoxshuta ba so‘i ko‘hi Xvanvant biandoxt...” [2:236].

Mazmuni: Ulug‘ va yorqin yulduz Tishtarni olqishlaymiz toki u mashhur eronlik kamonchi Orashning Airyoxshuta tog‘idan Xvanvant tog‘iga otgan o‘qidan ham tezroq yetib borsin.

Matnda Tishtarning tez harakatlanishini kuzatgan bo‘lsak, voqeani davomini mazkur Yashtning beshinchi kardasida Tishtarning inson qiyofasida tasvirlanib, turli pariy va yovuz ashavanlar bilan jangga kirib, ularni zindonband qilishi, dumli yulduzlarni maydalab, ularni yo‘q qilib tashlashida ko‘ramiz (hozir ham dumli yulduzlar insonlar nazdida falokat va ofat timsoli sifatida tushuniladi):

“Tishtar sitorai royumandi farramondro mesitoem, ki bar pariyan chira shavad, ki pariyanro bad-on hangome ki nazdiki daryoi nero‘mandi jarfi xushdidgohi Faroxkart, ki obash zamini pahnovarero faro giriftaast, ba paykari sitoragoni dunboldor dar miyoni zaminu osmon part shavad – dar ham shikanad. Ba rosti o‘ ba paykari aspi poke dar oyad va az ob xezobho barangezad. Pas bodi cholok vazidan og‘oz kunad” [2:237].

Mazmuni: Ulug‘ va yorqin yulduz Tishtarni ulug‘laymiz, toki u pariylar bilan olishsin, pariylarni katta va suvi ulkan yerlarni egallagan Faroxkart daryosi oldida tutib olib, dumli yulduzlar qatorida nobud qilsin. To‘g‘risi, u ulkan va pok otga minib keladi va suvda turli to‘lqinlarni ko‘taradi. Shundan keyin chaqqon shamol esa boshlaydi.

Tishtar tasvirining yana bir e‘tiborli jihati shundaki unda ham Indra, Mitra, Ozar kabi tabiatparastlik ma‘budlarinikidek jangovar ot-arava bor edi. U jangovar ot-aravasiga minib dushmanlari yovuz ashavanlarga qarshi kurashadi.

Mazkur asotirning davomida Tishtar yovuz Apaosha devi bilan jang qiladi. Apaosha devi Tishtar bilan urushib, uni mag‘lub etadi va Faroxkart daryosining sohilidan quvib yuboradi. Shundan so‘ng Tishtar oliy-iloh Ahuramazda oldiga kelib, insonlar endi meni o‘z ibodatlarida zikr etmasdan qo‘yishdi, menga hamdu sano aytishmayapti, ularni holi voy bo‘lsin menga e‘tiqod qilmayaptilar deb, shikoyat qiladi. Keyin Tishtar Ahuramazdadan insonlar boshqa Ahura ma‘budlari qatori uni ham maqtashlarini, boshqa ezidlar qatori nomi ibodatda tilga olinishini so‘raydi. Tishtar insonlarga bu amallari natijasida ularning mollariga baraka va o‘zlariga kuch quvvat berishligini ta‘kidlaydi:

“Az on pas o‘ro yak xosr az daryoi Faroxkart dur bironad.

-On goh Tishtar shevani dardu so‘g barovard:

-Voy bar man ey Ahura Mazdo!

-Bado ba ro‘zgori shumo, ey obho! Ey giyohon!

Tiraro ‘zi bar tu, ey dini mazdoparasti!

Aknun mardum maro dar namoz nom namebarand va namesitoyand, chunki digar ezidonro dar namoz nom mebarand.

Agar mardumon maro dar namoz nom barandu bistoyand, chunon ki digar ezidonro nom mebarandu mesitoyand, man nero ‘i dah asp, nero ‘i dah ushtur, nero ‘i dah gov, nero ‘i dah ko ‘h va nero ‘i dah obi novtok biyobam” [2:239].

Mazmuni: Shundan keyin uni Faroxkart daryosi sohilidan haydab yubordi. Ul on Tishtar nolayu fig‘on qildi. -Ey Ahuramazda mening holim voy bo‘ldi. Ey suvlar va ey giyohlar, ey Mazdo dini sizlarning kuningiz qorong‘ulikka cho‘ksin. Endi insonlar mening nomimni namozlarida zikr etishmaydi va menga hamdu sano aytishmaydi. Agar insonlar mening nomimni namozlarida zikr etsalaru boshqa ma‘budlarni maqtashganliklari kabi meni ham ta‘riflashsa, o‘nta ot kuchi, o‘nta tuya quvvati, o‘nta sigir quvvati, o‘nta tog‘ va o‘nta ulkan suv to‘lqini quvvatini topaman.

Matnda tashxisning mufassal turidan foydalanilgan bo‘lib, jonlantirish hodisasi oqibatida Tishtar insoniy xususiyatlarni kasb qiladi va dushman bilan kurashib, alamli mag‘lubiyatga uchraydi. Mag‘lubiyatdan keyin Ahuramazda oldiga kelib, insonlar unga ibodat qilmaganliklari uchun yengilgani haqida shikoyat qiladi.

Ushbu asotirda keltirilgan voqea sujeti tashxis san‘atining yorqin namunasi bo‘lib, u Tir-Yashtning 28 va 29 bandlarida davom etadi. Tishtarning Ahuramazda oldiga shikoyat bilan kelganidan so‘ng Ahuramazda Zardushtga Tishtar yana bir marotaba Apaosha devi bilan jang qilishini va uni mag‘lub etishini buyuradi. Tishtar g‘alaba qozonganidan keyin xursand va mamnun bo‘lib, Ahuramazdaga yuzlanib shunday deydi:

“Az on pas o‘ro yak hasr az daryoi Faroxkart dur bironad.

Tishtari royumandi farramand xuro‘shi shodkomi va rostagori barovard:

-Xusho ba ro‘zgori man, ey Ahura Mazdo!

-Xusho ba ro‘zgori shumo, ey obho! Ey giyohon!

-Xusho ba ro‘zgori tu, ey dini mazdoparasti!

-Xusho ba ro‘zgori shumo, ey kishvarho!

Az in pas, be hej bozdorandae ob dar jo‘yhoi shumo bo bazrhoi durushtdona ba so‘i kishzorho va ba bazrhoi rezdona ba so‘i charogohho, ba hamai so‘i jahoni astumand ravon gardad” [2:29].

Mazmuni: Shundan keyin uni Faroxkart daryosi sohilidan haydab yubordi. Ul on ulug‘ va yorqin Tishtar xushnud va shodmon bo‘ldi. -Ey Ahuramazda mening kunim naqadar totli. Ey suvlar va ey giyohlar sizlarga tahsin, ey Mazdo dini senga ofarin. Ey o‘lkalar sizlarga tahsin. Bundan keyin hech qaysi kuch sizlarning ariqlaringizdagi suvlarning oqishiga, to‘sqinlik qilmaydi, ekan ekinlaringizdan yovvoyi butalar chiqmaydi.

Mazkur samoviy jism va tabiiy hodisa Eron xalqlari miflarida shu qadar katta nufuzga ega bo‘lganki, ajdodlarimiz uni Ahuramazdaning ezgulik ma‘budlari qatoriga qo‘yib, unga toat ibodat qilib, qurbonliklar keltirishgan. Tishtar yulduzi asosan, inson himoyasi va manfaatlari uchun xizmat qilgan, shuning uchun uning badiiy qiyofasi qadimgi Eron, Xuroson va Turon xalqlari asotirlarida hurmat va mehrga to‘la so‘zlar bilan tilga olingan. Biz buni “Avesto” matnlarida ko‘rib chiqdik. Tishtar mifologiyada badiiy ijod natijasida insonning xulq-atvori va

xatti-harakatlarini namoyon etib, syujet voqealari rivojlanishida faol qatnashadi. Asotirga ko‘ra Tishtar o‘zining barcha kuch va qudratini unga e‘tiqod qiluvchilarning duo va ibodatlaridan oladi. Xalqning Tishtarga bo‘lgan e‘tibori uning uchun quvvat va darmon manbai bo‘lib, u insonlarning manfaatlarini himoya qilishga va xizmatini bajarishga bor kuch va g‘ayratini sarflaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

“Avesto”da mavjud Tishtar haqidagi miflar asosan tashxis san’atining mufassal turidan tarkib topgan. Mazkur obraz asotir va miflarda o‘zining asl va tabiiy mohiyatidan uzoqlashib, badiiy taxayyul va tasvir vositasida yengilmas jangchi, nomdor bahodir, nur va ezgulik homiysi, yovuz kuchlar ustidan g‘alaba qozongan ma’bud sifatida tasvirlangan.

Tabiat unsurlarining foydali xususiyatlarini insonlar mehr bilan eslab, qadimgi afsona va qo‘shiqlarda ta’rif va tavsiflashgan. Qadimgi xalqlar tabiatning inson hayotiga zarar keltiruvchi Ahriman kuchlarining mahsuli deb bilishgan va ularga nisbatan nafrat ko‘zi bilan qarab, xunuk va jirkanch deya xulosalar chiqarishgan. Odamlarga zarar keltiradigan hayvonlar, qushlar, o‘simlik va sudralib yuruvchilarni qahru g‘azab bilan zikr etishgan. Ibtidoiy insonlar ilon, qarg‘a, chayon, pashsha, bo‘ri, chumoli kabi zararkunanda mahluqotlarni yovuz ruhlar timsoli va Ahriman kuchlari tarafida turib insonning hayoti va mulkiga tajovuz qiladigan, ma’rifat va yaxshilikning ashaddiy dushmani sifatida e‘tirof etishgan. Mashhur eronshunos olim Y.E.Bertels bu borada ta’kidlaydi: “Ahriman xizmatida u tomonidan yaratilgan ko‘plab maxluqotlar borki, ular Hrafsra (zararkunanda unsurlar) deb ataladi. Ahrimanga ilon, qarg‘a, chayon, pashsha, har xil parazitlar, chumolilar va eng yirik yirtqichlardan bo‘ri xizmat qiladi” [3:39].

Qadimiy insonlar tabiatning jonli va jonsiz unsurlarini tirik mavjudot sifatida tasavvur qilib, ularni olamning ajralmas qismi deb tushunishgan va ibodat jarayonida hurmat va mehr bilan yod etishgan. Namoz va ibodatlarida mazkur tabiat unsurlariga eng yorqin sifat va fazilatlarni mansub bilib, tasvirlashgan. Tabiat unsurlarini ulug‘lab, insonga xos bo‘lgan sifatlarni nisbat berish, ularni badiiy tarzda anglashga zamin yaratadi va turli so‘z san’atlari: tashxis, tavsif, tashbih, istiora, mubolag‘a, tazod kabi san’atlarning shakllanishiga omil hisoblanadi.

Qadimiy Eroniy xalqlari mifologiyasi namunalari tahliliga ko‘ra asotirlar ibtidoiy davr odamlarining hayot haqidagi tushunchalari, ijtimoiy turmushi va borliq olam haqidagi qarashlarini ifodalagan. Asotirlar insonlarga qo‘rquv va xavfga to‘la olamni o‘ziga xos badiiy va ta’sirchan tasavvur qilish imkonini beradi.

XULOSA

Yuqorida bildirilgan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, asotir odamlar tomonidan tabiat va borliq olamni xayoliy tanib olishning dastlabki vositasi hisoblangan. Miflar adabiyotning qadimiy turlaridan biri bo‘lib, u qadimgi odamlarning tabiat haqidagi ichki tuyg‘ularini, orzu umidlarini, alam va qayg‘ularini, tabiatni anglashdan hosil bo‘lgan tasavvurlarini ifodalash uchun qo‘llanilgan. Asotirlar turli mavzularda to‘qilgan bo‘lib, ularda

qadimgi insonlarning borliqni tushunish darajasi va tafakkuri o‘z aksini topgan. Hind-Eron xalqlarining og‘zaki ijodiyotida ijtimoiy hayotning turli mavzularida yaratilgan va odamlarning tabiat unsurlari, dunyo hodisalari haqidagi sodda tushunchalarini aks ettiruvchi ko‘plab mifologiya namunalarini ko‘rish mumkin.

Xususan, xalq og‘zaki ijodida tabiiy-moddiy xususiyatlarga ega, tabiat predmetlariga bag‘ishlangan Mitra, Haum, Tishtar, Voruna, Indra, Surush, Ajidahok, Gayamart, Mashhi va Mashyona, Yima va boshqa afsonaviy obrazlar haqida ko‘plab asotirlar yaratilgan.

Eroniy xalqlar mifologiyasi keyinchalik yozuv shakllanishi natijasida yozma manbalarga ko‘chadi. Xususan, “Avesto”da Eron, Xuroson va Turon xalqlarining ko‘plab asotirlari jamlangan. Mazkur asotirlardan ba’zilar jahonning boshqa xalqlari adabiyotiga madaniy-ijtimoiy aloqalar orqali o‘tib, yangi shakl va qiyofa kasb etganini Mitra obrazi misolida ko‘rishimiz mumkin.

Tashxis san’ati miflarning badiiy tuzilishida muhim ahamiyatga ega. Biz buni tabiat unsurlari haqidagi miflarda ko‘rdik. Ibtidoiy xalqlar tafakkurida tabiatning barcha jonli va jonsiz mavjudotlari tirik shaxs sifatida tasavvur etilgan va ular real qahramonlardek harakatlanib, insonlarning orzu-maqсадlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Авесто. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2015. -669 сах.
2. Авасто. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 791 сах.
3. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Т.1. История персидско–таджикской литературы. – Москва: ИВЛ, 1960. – 556 ст.
4. Дразден М. Мифология древнего Ирана. // Мифологии древнего мира. -Москва: Наука, 1977. -26 ст.
5. Диловаров М. Асотир. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди -Душанбе: Сарредаксияи илмий энциклопедияи советии тоҷик. 1988
6. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. (1/1). – Душанбе: Маориф, 1987. -489 сах.